

ОСОБИСТІТЬ
У КОНТЕКСТІ
МОРАЛЬНОГО ТА
ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2019

УДК 159.923.5
О-75

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 31 жовтня 2019 р.)*

Рецензенти:

Я. О. Гошовський, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

О. М. Кікінежді, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

О. В. Камінська, доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету.

О-75 Особистість у контексті морального та професійного зростання: монографія / за ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. – Київ : «Центр учбової літератури», 2019. – 192 с.

ISBN 978-611-01-1693-0

Моральність особистості неможлива без усвідомлення і прийняття концепту «гідність». У книзі розкривається сутність цієї моральної цінності, її розвиток та врахування у процесі соціальної взаємодії.

Окрема інформаційна лінія у контексті морального становлення особистості присвячена аналізу конструктивно-деструктивного впливу молодіжного субкультурального простору на особистісний розвиток у період підліткового віку.

Проблематика особистісного становлення у процесі професійної життєдіяльності подана через ідеї розвитку психологічної культури вчителя як особи, що стоїть у витоків духовного розвитку майбутніх поколінь. У книзі піднімаються питання щодо сучасних проблем зайнятості та наслідків, які вони породжують; обговорюються особливості особистісних трансформацій під впливом професійного функціонування. Для обговорення виокремлюються питання розвитку соціального інтелекту як предиктора успішної реалізації завдань соціальної взаємодії у процесі професійної педагогічної діяльності; висвітлюються питання нових стратегій фасилітативної взаємодії у професійній діяльності вчителя.

УДК 159.923.5

ISBN 978-611-01-1693-0

© Авторський колектив, 2019
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
----------------------------	---

МОРАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ОНТОГЕНЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	6
---	---

Павелків Роман

ДИТЯЧА ПРОСОЦІАЛЬНІСТЬ: СТРАТЕГІЧНИЙ АСПЕКТ	22
--	----

Корчакова Наталія

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	40
--	----

Кулакова Лариса, Кулаков Руслан

КОНСТРУКТИВНО-ДЕСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР	56
--	----

Павелків Віталій

ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КРИЗИ ЗАЙНЯТОСТІ ОСОБИСТОСТІ	73
---	----

Рудюк Олег

ПРОФЕСІЙНА АВТЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	89
--	----

Примачок Людмила

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ	105
--	-----

Созонюк Ольга

РЕПРЕЗЕНТАТИВНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПЕДАГОГА	123
---	-----

Івашкевич Едуард, Яцюрник Алла

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФАСИЛІТАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ	140
--	-----

Хупавцева Наталія

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПАРАДИГМІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА	156
---	-----

Михальчук Наталія, Івашкевич Ернест

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
---	-----

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Неоднозначність розуміння проблеми гідності людини різними філософськими школами, труднощі емпіричного вирішення особистістю проблем екзистенціального самовизначення (пошуку відповідей на запитання про природу й цінності людини), а отже, й розв'язання практичних завдань моральності – ціннісного ставлення до іншої людини, обумовлюють важливість окресленої проблематики саме в сучасний історичний момент, коли відбуваються радикальні зміни світоглядних і ціннісних основ суспільства.

Гідність, з філософської точки зору, – це об'єктивна, суспільно-моральна цінність особистості, потреба й власна оцінка людиною своєї моральної цінності. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, самоповага, осмислена гордість за себе. Почуття гідності успішно розвивається й функціонує на основі усвідомленого ставлення до себе як до суб'єкта моральної діяльності, розуміння своїх обов'язків та прав людини й громадянина. Воно укріплюється, якщо індивід усвідомлює й переживає те, що вільно й повно може виявити свої здібності та можливості, реалізувати свою активність і творчість. Тому почуття власної гідності виступає у вигляді синтетичної самооцінки моральних якостей у їх системній єдності.

Люди з високим рівнем почуття власної гідності значно більше задоволені своїм життям, більш самостійні й менше підпадають під чужий вплив. Їх позитивне ставлення до себе й почуття впевненості у власних силах сприяють аналогічному ставленню й до оточуючих. Вони нерідко стають лідерами в своїх колективах; відповідають моральному зразку: добрі, чесні, стійкі, справедливі; поведуться достойно – не принижують себе й інших; чинять гуманно й справедливо, навіть, якщо ніхто цього не бачить; не йдуть на підлість, наклеп, інтриги, тому що не бажають робити зла й зраджувати людське в самих собі; вони відчувають глибоку відповідальність перед власною особистістю.

Варто зазначити, що останнім часом суттєво збільшується зацікавленість цією темою. У практиці кризових психологічних служб і консультацій провідним напрямком діяльності є надання психологічної допомоги потерпілим від насильства й завдання моральних збитків. У галузі освіти активно досліджуються й впроваджуються результати

наукових досліджень щодо застосування психологічних технологій виховання гідності в школі.

Інтенсивний розвиток нашого суспільства підвищує вимоги до формування компетентної особистості, яка може самостійно регулювати власну поведінку й діяльність, визначати перспективи свого розвитку, шляхи й засоби їх реалізації. Ця мета досягається за допомогою морального виховання, формування почуття власної гідності, починаючи з молодшого шкільного віку.

Оскільки гідність є найважливішою моральною якістю, звернемось до сутності понять «мораль» і «моральність». В етиці під поняттям «мораль» розуміють такі оцінно-імперативні способи засвоєння дійсності, які регулюють поведінку людей у діапазоні добра і зла. А. Гусейнов, один із провідних фахівців у цій галузі, зазначав, що мораль виступає як «панування розуму над афектами, як прагнення до вищого блага; як добра воля і безкорисливість мотивів; як здатність жити в людському суспільстві; як людяність і суспільна форма відносин між людьми» [51, с. 146]. Як вважає А. Гусейнов, мораль або моральність – це є певна специфічна якість, суттєва сторона практичної діяльності, суспільної поведінки людей [51, с. 147].

У філософській науці існують діаметрально протилежні погляди щодо співвідношення понять «моралі» та «моральності». Так, деякі вчені вважають ці поняття синонімічними, інші – обстоюють думку про необхідність їх розрізнення. Відповідно до однієї з точок зору, мораль – це форма свідомості, а моральність – сфера практичних вчинків, звичаїв, нормів. Згідно з іншою, мораль – це регуляція поведінки засобом суворо фіксованих норм, психологічного примушування і контролю, групових критеріїв і суспільної думки, а моральність – це сфера моральної свободи особистості, коли суспільні та загальнолюдські вимоги збігаються з внутрішніми мотивами.

Серед вчених, які не отожднюють зміст зазначених вище понять, можна назвати В. Біблера, котрий вважав, що людина може мати низький рівень моральності, але при цьому бути моральною особистістю. Вчений розглядав поняття «мораль» як сукупність ідей про добро і зло, справедливість і несправедливість, відповідальність і безвідповідальність та ін., а під моральністю розумів конкретну моральну діяльність людини [26, с. 87].

У психологічному ракурсі моральність, як стверджував М. Боришевський, не можна обмежувати лише певними внутрішніми аспектами чи моментом поведінки. Вона народжується, визріває,

формується і функціонує у моральній поведінці. Вчений наголошує, що моральність є головною складовою духовності, яка дає можливість особистості осмислити сенс власного життя, збагнути мету, задля якої живе, усвідомити свою неповторність, відповідальність за все, що робить, зрозуміти: життя – це боротьба зі злом в ім'я добра [29].

У поняття «моральність» («мораль») О. Г. Дробницький включав цілу низку явищ або феноменів, наділених ціннісним значенням: дії і вчинки індивідів, а також спільну поведінку груп і цілих мас людей; моральні відносини, що виступають у соціальних групах як «справедливі», «гуманні» й «альтруїстичні»; ціннісні властивості індивідів (феномени свободи волі, спонукань, мотивів, устремлень морального мислення та мови) [58, с. 27].

У цілому, ми дотримуємося такої позиції: універсальність суспільної моралі полягає в тому, що вона пронизує всі сторони соціальної активності людини (її діяльність, особистісні позиції й ціннісні орієнтації). В індивідуальній моральній свідомості, як одній з форм суспільної свідомості, відображаються як соціальні умови життя особистості, так і багатство способів вирішення нею морально-етичних ситуацій, що сприяє нормативно-ціннісному засвоєнню навколишнього світу.

Як підкреслює В. Малахов, поняття «честь» пов'язане із суспільною оцінкою і визнанням моральних досягнень та достоїнств людини як представника певної групи людей чи виконавця конкретної соціальної ролі. Честь як форма самосвідомості додає індивіду певного морального статусу відповідно до його приналежності до тієї чи іншої конкретної (соціальної, професійної, національної чи вікової) групи людей. Почуття честі визначається як переживання особистістю своєї цінності, визнаної значущими іншими [99, с. 128].

Поняття «гідність» утверджує принципову цінність індивіда як представника людства, тим самим указуючи на моральний стандарт його самооцінки (І. Ю. Кулагіна [84]). В основі почуття власної гідності лежить потреба особистості в реалізації свого прагнення до морального самовираження, тоді як почуття честі ґрунтується на потребі ствердження власного морального «Я» серед інших і визнання його громадською думкою (Ю. Е. Зайцева [65]).

Учені, котрі здійснюють дослідження у галузі психології особистості, розглядають гідність як найважливішу моральну якість, інтегративність людської реальності, вищу цінність в особистісному зростанні (І. Д. Бех [22]; В. С. Біблер В. С. [26]). Розуміння людиною

власної самоцінності зростає. Чим нижче значення цінностей, тим нижче гідність особистості. «Життєвий шлях особистості - це історія її переживань» [37]. У філософському й психологічному планах осмислення проблеми почуття власної гідності визначається за такими напрямками:

- гідність і сенс життя, загальнолюдські;
- гідність і відповідальність;
- гідність як можливість людини бути самоцінною;
- гідність як інтегративна характеристика цілісності людини;
- розуміння універсальності людини;
- гідність і воля, самоповага, «Я-Концепція», вищі моральні почуття;
- гідність і вчинок;
- гідність і рефлексія, самопізнання, самооцінка, самосвідомість;
- право на гідність особистості кожного.

Дослідження Д. Ельконіна дозволили поглибити теорію психічного розвитку дитини, дати характеристику структурі й змісту цього процесу. Створена ним теорія, за визначенням В. Давидова, уточнила й розвила ідеї, що склалися в працях Л. Виготського, О. Леонтьєва, А. Лурії, О. Запорожця, охарактеризувала зовнішні умови, джерела, фактори й рушійні сили розвитку. Базовими для нашого дослідження з'явилися праці психологів, де гідність розглядається як умова, внутрішній регулятор і образ прояву саморозвитку особистості. Почуття власної гідності активізує самопізнання, саморегуляцію, надає нові сили самовихованню, спрямовує самоактуалізацію людської поведінки. Ослаблення й витиснення старих, твердих форм регулювання йде швидше, скоріше відбувається становлення нових внутрішніх регуляторів поведінки.

Проте Ю. Зайцева почуття власної гідності розглядає в двох аспектах: психологічний феномен і особистісна диспозиція, тобто схильність поводити себе згідно з усвідомленням власної гідності та гідності іншої людини. Таким людям притаманні високий рівень розвитку моральності – післяконвенційний рівень моральної свідомості; гуманність чи «людяність» – ставлення до людини як до більш значущої цінності, ніж збереження моральних норм та принципів; внутрішня відповідальність особистості; тяжіння до самореалізації. Дослідницею доведено, що специфіка «почуття власної гідності», як особистісної диспозиції, полягає в необхідному поєднанні високого рівня розвитку трьох компонентів: когнітивного – усвідомлення безумовної цінності людини, що виявляється в моральному ставленні до іншого; емоційного – переживання власної

цінності як безумовної, високий рівень самоповаги; конативного – стійкої реалізації даних відносин у поведінці, високого рівня саморегуляції [65].

Вагоме значення у формуванні почуття власної гідності, у тому числі й моральності, з нашого погляду, мають моральні погляди, етичні цінності, а також картина світу та можливість її змінювання, специфіка пізнання, мовленнєвої культури. Сьогодні проблема сутності та природи особистісної культури є досить актуальною. Досить ґрунтовно вона розглядається у працях М. Грачова, А. Маркової та ін. Водночас багато досліджень, що висвітлюють проблему з загальнонаукових принципів (В. Розін, Н. Розов), з позицій філософії, історії, культурології, але разом з тим психолого-педагогічних досліджень зазначеної проблеми недостатньо.

Проте проблеми моральності, почуття власної гідності, що мають враховувати новітні досягнення науки, культурологічні парадигми, механізми й засоби її становлення у межах соціокультурних інститутів, особливості сучасного морально-духовного середовища, потреби суспільства, а у зв'язку з цим і завдання, що повинні вирішуватись системою освіти, постають з усією актуальністю перед науковцями й дослідниками.

Тому питання: «Наскільки сьогодні наука й освіта є спроможними підготувати особистість, котра шанобливо ставиться до себе та інших, із розвинутими вміннями соціального інтелекту», - залишається відкритим. Оскільки можна прогнозувати не тільки позитивні, але й негативні наслідки інформаційно-технічного модернізму, власної діяльності.

Саме тому й постає необхідність розкриття соціокультурних, психолого-педагогічних факторів становлення, формування почуття власної гідності, моральності, спеціальних знань, умінь, навичок.

Почуття власної гідності ми розглядаємо у межах соціокультурного підходу, що обумовлює визначення цього поняття у зв'язку із сучасними соціокультурними процесами. Тобто для нас є важливим той факт, що почуття власної гідності слід визначати через призму духовно-етичних, культурно-історичних традицій, а також основи, що дозволяють з'ясувати базові, нормативно зафіксовані умови функціонування структур, котрі пов'язані з процесами становлення самосвідомості, що в цілому надає можливість створення психологічних умов становлення та розвитку почуття власної гідності особистості. У цілому формування почуття власної гідності є невід'ємною складовою розвитку особистості. Звісно, що уявлення про себе формується в процесі спілкування й діяльності, коли людина оцінює власні здібності у порівнянні із іншими,

відповідність власних цінностей, ідеалів суспільним, усвідомлює власні можливості, співвідносить їх із реальними умовами.

Таким чином, вивчення змісту понять «гідність» і «почуття власної гідності» як філософсько-етичних категорій дозволяє нам сформулювати наступне:

1. Гідність – особлива цінність суб'єкта, яка може бути вивчена завдяки властивостям своєї природи. Це почуття полягає в неприйнятті особистістю асоціальних дій (відмові від таких вчинків) і спрямованості на здійснення моральних (гідних) учинків (за умов наявності усвідомленої вольової саморегуляції). Сприйняття людини, як носія гідності, означає ціннісне ставлення й повагу до неї, визнання її прав, а також високу вимогливість.

2. Гідність, можна розглядати як диспозицію, інтегральну рису, що представлена складним утворенням внутрішнього світу особистості й постає через усвідомлення індивідом власних можливостей, прагнення до самореалізації й саморозвитку.

3. Почуття власної гідності проявляється в емоційному переживанні – ставленні до себе й інших як до цінності.

4. Гідність – це одна із найскладніших складових моральної свідомості, внутрішнього світу людини, що проявляється в усіх галузях діяльності та суспільних відносинах. Процес формування гідності особистості варто визначати через усвідомлення людиною норм, правил суспільного життя, організованість самоконтролю, особливості самооцінки.

5. Критеріями гідності є: фізичні якості індивіда, соціальний статус людини, рівень її матеріального добробуту, суспільно-значуща праця, сукупність її громадянських прав і вільностей. Суттєвими є й суб'єктивні чинники: моральність людини, її свобода та внутрішня незалежність, схильність брати на себе відповідальність, розвиненість волі, а також здатність до самовизначення й самореалізації. Специфіка моральної самосвідомості суспільства визначає особливості зміни критеріїв оцінки гідності людини.

У психолого-педагогічній теорії й практиці існує низка досліджень, автори яких підкреслюють, що саме *молодий шкільний вік* характеризується підвищеною емоційністю, коли емоційне пізнання світу переважає над інтелектуальним, тому цей період, на їх переконання, найбільш чутливий для розвитку моральних і естетичних почуттів особистості.

Вирішувати проблеми пов'язані з формуванням почуття власної гідності дитини необхідно вже в початкових класах, тому що в молодшому шкільному віці виникають сприятливі умови для розвитку й становлення таких особистісних якостей, як активне ставлення до процесу пізнання, уміння ставити перед собою пізнавальні завдання, знаходити шляхи їх розв'язання, творче ставлення до будь-якого виду діяльності, здатність контролювати й оцінювати результати своєї роботи й роботи своїх товаришів, а також знаходити помилки й визначати способи їх виправлення.

Окрім цього, важливим є розширення галузі знань про організацію педагогічного процесу, спрямованого на формування почуття власної гідності в учнів молодшого шкільного віку; визначення етапів формування зазначеної властивості, що дозволяють забезпечити своєчасний контроль і корекцію; у становленні самостійної, активної, упевнених у своїх силах, творчої індивідуальності; а також у виявленні змісту, умов і методів психолого-педагогічної роботи з формування вольового компонента почуття власної гідності в учнів початкової школи.

З деяким ступенем умовності можна виділити основні етапи становлення почуття власної гідності, які можуть надати допомогу вихователеві щодо визначення рівня сформованості якостей, що цікавлять нас, а саме:

- ознайомлення з моральними нормами;
- перевірка потреби в них, тобто стосовно значущості на досвіді (своєму й чужому, безпосередньо набутому й лише спостережуваному, позитивному й негативному), досягнення завдяки цьому переконаності відносно даних норм і осмислення їх ціннісного значення;
- практичне застосування або відкидання їх.

Для накопичення особистістю власного досвіду відносин гідності й честі необхідно створити таку систему виховних впливів і такі соціальні умови (педагогічні, психологічні, правові й ін.) діяльності кожному учневі, у яких буде відбуватися зрушення від прямих зовнішніх вимог до самостійних спонукань, від довільної саморегуляції до мимовільної саморегуляції, від оцінок інших людей до моральної самооцінки.

У гуманістичній науці загально визнаною є ідея про те, що моральне перебуває в безпосередньому взаємозв'язку з особистісним. Зокрема, філософи (А. Гусейнов, О. Дробницький, Л. Столович, В. Тугаринов) і психологи (П. Анохін, В. Вилюнас, Л. Виготський, Б. Додонов, О. Запорожець, К. Ізард, О. Леонт'єв, А. Петровський, С. Рубінштейн,

Л. Рувінський, В. Слободчиков) виокремили чинники, що характеризують зв'язок емоційного й морального компонентів. Проте, у психолого-педагогічній науці проблема особистісного й морального розвитку школярів тривалий час не була виділена як самостійна. Уперше особистісний й моральний розвиток і виховання учнів як самостійну надзвичайно актуальну науково-методичну проблему окреслили педагогічно-новатори (Ш. Амонашвілі, Д. Кабалевський, Б. Неменський, В. Сухомлинський). Однак у масовому психолого-педагогічному досвіді їх ідеї не знайшли достатнього втілення.

Слід зауважити, що за останні роки здійснено чимало досліджень, спрямованих на вирішення проблеми особистісного й морального розвитку й виховання молодших школярів. У таких дослідженнях вивчалися психологічні основи моральних відносин [22]; розвиток здатності до моральної рефлексії в процесі активного соціально-психологічного навчання молодших школярів [118]; механізми моральної саморегуляції [159]; інтегративний характер формування моральних якостей особистості молодшого школяра [65]. При цьому особистісний й моральний розвиток особистості молодшого школяра визначається як спонтанний і організований процес, заснований на усвідомлюваних переживаннях життєвих вражень і власного досвіду відносин, пов'язаних з виконанням дитиною моральних норм. Почуття честі й власної гідності як властивості особистості можуть стати тими якостями, які лягли б в основу концепції формування моральної особистості сучасного молодшого школяра.

Ми вважаємо, що почуття власної гідності молодшого школяра більшою мірою сформовано за рахунок переживання ним власної самоцінності та самоповаги. Моральна самооцінка, яка є переважно завищеною у дітей цієї вікової категорії, затримує розвиток почуття власної гідності в даному віці, тому потребує більшої уваги під час здійснення корекційно-розвивальних заходів. Здійснення морального самоконтролю молодшими школярами відбувається за рахунок їх здатності до моральної саморефлексії. Розвиток морального самоконтролю обумовлюється здатністю молодших школярів до саморегуляції власних дій в ситуаціях морального вибору. Психологічним чинником розвитку і поглиблення моральної саморефлексії, більшою мірою виступає здатність молодших школярів розуміти і визнавати власну індивідуальність.

Теоретичний аналіз етико-психологічних джерел дозволив нам виокремити *критерії* оцінки рівня розвитку почуття власної гідності у молодших школярів. До них варто передусім віднести *визнання власних*

чеснот, позитивне самоставлення та гідна поведінка. Зокрема, Н. Чиренко представляє *критерії та показники почуття власної гідності* у підлітків, а саме: реалістичний образ «Я», що ґрунтується на об'єктивному сприйнятті своїх чеснот і обмежень, а також ціннісне ставлення до себе та інших, світу в цілому довіра світу й себе [153]. Гідність упрозорується через відповідальність за свої дії, саморегуляцію й самоконтроль, а також чесність, скромність, доброзичливість.

Найчастіше поняття «чеснота» в науковій літературі розглядається як сукупність моральних якостей особистості й походить від доброчесності. Доброчесність є основою моральності та етичності особистості [58]. Самоставлення в цілому є критерієм сформованості почуття власної гідності. Гідна поведінка, що виступає головним критерієм розвитку почуття власної гідності, визначається такими загальними показниками: особистість відчуває власну гідність, не приймає приниження інших та не дозволяє цього робити з собою, може прогнозувати й уникати приниження іншої людини; має власну позицію й здатність відстоювати свої погляди; її вчинки характеризують гуманізм й справедливість; володіє своїми емоціями; захищає свою гідність, корегує свої недоліки й розвиває власні здібності; демонструє самостійність, як життєву позицію, у прийнятті рішень та відповідальність за них. У процесі аналізу наукових джерел за даною проблемою ми визначили наступні показники розвитку почуття власної гідності у молодших школярів та рівні за відповідними критеріями.

Таким чином, критеріями розвитку почуття власної гідності є: визнання особистістю власних гідностей, наявність чеснот або гідна поведінка, емоційне ставлення дітей до моральних і аморальних учинків (рівень емоційного реагування), моральні уявлення й поведінкові прояви. У такий спосіб нами виокремлено такі *рівні прояву почуття власної гідності* у молодших школярів [85].

Високий рівень почуття власної гідності (визнання власних гідностей):

– молодші школярі об'єктивно визначають й розуміють наявність та особливості прояву моральних якостей особистості; пояснюють та вбачають власні моральні якості; представляють ставлення до себе через особистісні характеристики й гуманістичну спрямованість; адекватно сприймають та пояснюють власні вчинки виходячи з якостей, вмій; усвідомлюють й посажають сильні та намагаються корегувати слабкі сторони власної особистості; відносяться до себе як суб'єкта моральних взаємин і поведінки;

– (позитивна «Я-концепція» та самоствавлення) - молодші школярі об'єктивно оцінюють свої моральні якості, виявляють цілісне приймання образу власного «Я» об'єктивно визнаючи переваги та недоліки; надають позитивну оцінку власним поведінковим проявам; переконані у наявності можливостей щодо розвитку й удосконаленню себе й своїх можливостей; впевнені у власній привабливості, цікавості для інших; пишаються собою і власними досягненнями;

– (гідна поведінка) - молодші школярі у власній поведінці виявляють впевненість в собі; об'єктивно сприймають зауваження й спрямовані щодо самоздійснення; мають власну особистісну позицію й з гідністю висловлюють її; не прагнуть відповідати уявленням або «догоджати» за відповідні привілеї дорослим; терпимо ставляться до слабкостей інших не намагаються принижувати їх гідність, радіють успіхам однолітків, дружелюбні; розуміють спроби інших принизити їх гідність і проявляють позицію щодо протистояння таким спробам з боку однокласників й дорослих.

Середній рівень почуття власної гідності (визнання власних гідностей):

– учні початкової школи не в повному обсязі визначають зміст моральних якостей особистості; пояснюють та вбачають власні моральні якості переважно за допомогою дорослих; представляють ставлення до себе через деякі особистісні характеристики; не завжди сприймають та пояснюють власні вчинки виходячи з власних якостей, вмінь; найчастіше усвідомлюють власні переваги й не визнають слабкі сторони власної особистості;

– (позитивна «Я-концепція» та самоствавлення) - молодші школярі оцінюють свої моральні якості за допомогою дорослих, виявляють некритичне ставлення до образу власного «Я» частіше визнаючи переваги й не завжди відзначають наявність недоліків; надають позитивну оцінку власним поведінковим проявам; невпевнені у наявності можливостей щодо розвитку й удосконаленню себе й своїх можливостей; невпевнені у власній привабливості, цікавості для інших; рідко говорять про свої досягнення;

– (гідна поведінка) - молодші школярі час від часу у власній поведінці виявляють невпевненість в собі й поводяться агресивно; необ'єктивно сприймають зауваження й не розуміють що треба виправитись; мають власну особистісну позицію, але невпевнені щодо необхідності відстоювати її, є прояви негідної поведінки задля одержання схвалення або інших заохочень від дорослих; можуть критикувати й

викривати слабкості принижуючи їх гідність, не завжди радіють успіхам однолітків, виявляють ревності; не завжди розуміють спроби інших принизити їх гідність і не можуть впевнено протистояти таким спробам з боку однокласників й дорослих.

Низький рівень почуття власної гідності (визнання власних гідностей):

– молодші школярі визначають зміст лише деяких моральних якостей особистості; не можуть пояснити й виявити власні моральні якості й лише за вказівкою дорослих визнають свої переваги, чесноти; найчастіше усвідомлюють власні слабкі сторони й не впевнені у своїй моральності;

– (позитивна «Я-концепція» та самоствавлення) - учні неадекватно оцінюють свої моральні якості; критично ставляться до себе, виявляють підвищене почуття провини; схвалюють себе за ті поведінкові прояви, які відмічають дорослі; тривожні й невпевнені у собі, у власних можливостях, відчувають самотність й нецікавість для інших; не поважають себе й власних досягнень;

– (гідна поведінка) - частина молодших школярів виявляють необ'єктивну самовпевненість у поведінкових проявах, захисну демонстративність, намагаються утвердитися незважаючи на обрані шляхи; агресивно реагують на звернення або зауваження на приниження й переважно не намагаються виправитися; відчувають страх у ситуаціях коли треба відстояти власну позицію, точку зору у такі моменти підкорюються, або, навпаки, агресивно реагують; неповажливо ставляться до інших дітей, критикують й висміюють їх недоліки, принижують інших; не вміють радіти успіхам однокласників, недружелюбні.

Відповідно із вищезазначеним, психолого-педагогічні умови ефективності особистісного й морального розвитку молодших школярів: створення ситуацій, які викликають емоційно-позитивне сприйняття моральних цінностей; використання емоційно-образних засобів психолого-педагогічного стимулювання; організація середовища, що виховує, емоційної взаємодії вчителів і учнів.

Відтак, почуття власної гідності формується, зміцнюється й розбудовується тільки через утвердження в будь-якому виді діяльності або спілкування, де школяр досягає певного успіху (проявляє компетентність), одержує схвалення інших (імпонує іншим), а також відчуває емоційне задоволення від зробленого.

Таким чином, загально визнаними при дослідженні почуття власної гідності є основні етапи становлення почуття власної гідності, котрі

дозволяють визначити рівень сформованості зазначених якостей: ознайомлення з моральними нормами; перевірка необхідності в них, тобто значущості на власному досвіді (своєму й чужому, безпосередньо набутому й лише спостережуваному, позитивному й негативному), досягнення завдяки цьому переконаності відносно даних норм і вловлювання їх ціннісного значення; практичне застосування або відкидання їх реального керівництва, діючої установки в особистій поведінці й означає вироблення моральних якостей.

За основу критеріїв морального розвитку молодших школярів узяті: ціннісне ставлення дітей до моральних і аморальних учинків (рівень емоційного реагування), моральні уявлення й поведінкові прояви. У процесі розвитку морально-ціннісної сфери молодших школярів засобами формування почуття власної гідності в умовах навчальної діяльності через розуміння художніх та навчальних текстів відбувається їхня поступова зміна з негативного й нестійкого до достатнього й високого рівня морального розвитку.

За результатами теоретичного аналізу нами виокремлено рівні сформованості почуття власної гідності, морального розвитку молодших школярів (високий, середній, низький).

Розроблена структурована модель формування почуття власної гідності у молодших школярів, на нашу думку, сприяє виявленню функціонування рефлексивних процесів молодшого школяра. Так, детермінація зумовлюється функціями гідності, а саме: *орієнтувальними* – задля орієнтування в системі моральних цінностей; *мотиваційними*, пов'язаними з вираженням потреб особистості; *регулятивними*, що впливають на діяльність і поведінку, коли регуляція поведінки переноситься на внутрішні мотиви саморозвитку. Чесноти й гідність у молодшому шкільному віці визначається позитивними моральними якостями, властивими молодшому школяру в конкретній проблемній ситуації: самостійність, чуйність, позитивна думка про себе, справедливість, взаєморозуміння, співчуття, впевненість, відповідальність.

Одним з *основних компонентів* почуття власної гідності є *воля*, що представляє собою здатність людини діяти в напрямку свідомо поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні й внутрішні перешкоди, що й забезпечує внутрішню єдність емоцій і мислення у свідомості людини.

Основною складовою почуття власної гідності людини, за визначенням О. Молчанової, є *воля*, яка дозволяє особистості активно самодетермінувати й саморегулювати власну діяльність і поведінку всупереч зовнішнім і внутрішнім перешкодам, впливам і діям. Дослідниця

визначила наступні структурні складові вольового компонента почуття власної гідності: мотиваційно-смысловий, характерологічний, інтелектуальний та діяльнісний. Однозначним, на думку дослідниці, є той факт, що формування у дитини основ почуття власної гідності починається в сім'ї з раннього віку та активно продовжується в період навчання. Особливо це актуально, коли мова йде про учнів початкової школи, де закладаються основи морально-етичного розвитку особистості [102].

Ефективність формування вольового компонента почуття власної гідності в учнів молодшого шкільного віку забезпечується сукупністю зовнішніх і внутрішніх умов, серед яких домінує значення мають соціальні й психолого-педагогічні умови. За нашим розумінням, основними ознаками вольового компонента почуття власної гідності молодших школярів є:

– у *мотиваційно-значеннєвому компоненті*: інтерес до діяльності, визнання почуття власної гідності як значимого компонента особистості людини, бажання бути чесною, слухною, гідною людиною, осмислений і активний підхід до процесу формування вольових зусиль;

– у *характерологічному компоненті*: правильне сприйняття обстановки, упевненість у своїх силах, цілеспрямованість, мужність, доброзичливе ставлення до однолітків, молодших і старших людей, витримка й самовладання, стриманість у різних ситуаціях;

– в *інтелектуальному компоненті*: якість теоретичних знань відносно питань гідної поведінки, самоповаги, чесності, працьовитості і т.ін.: повнота, обсяг, глибина, системність, гнучкість і оперативність;

– у *діяльнісному компоненті*: прояв учнем у різних ситуаціях уміння уважно слухати іншу людину, управляти своїми емоціями (гнів, образа, занепокоєння, острах, захват, радість і т.ін.), відстоювати свою точку зору, знаходити компроміс у рішеннях спірних питань і т.ін., оцінювати свої дії й дії інших людей, чесно ставитися до навколишніх, захищати свою честь і гідність, працювати над своїми недоліками й розбудовувати здібності і т.ін.

На нашу думку, найважливіший підхід щодо формування вольового компонента почуття власної гідності у молодших школярів у навчально-виховному середовищі повинен полягати у цілеспрямованому розвитку його складових: мотиваційно-значеннєвої, характерологічної, інтелектуальної й діяльнісної.

Отже, закономірністю процесу формування почуття власної гідності як якостей особистості молодшого школяра є єдність і взаємозв'язок між зовнішніми спеціально психолого-педагогічними й іншими впливами на

особистість учня, з одного боку, і характером власної активності вихованця, спрямованої на розвиток у себе адекватного соціальним нормам ставлення до своїх соціальних обов'язків, з іншого боку, єдність і взаємозв'язок між вихованням і самовихованням.

Основними із цих умов і методів є:

1. Моральна освіта молодших школярів і формування в їх свідомості відповідних зразків людей з розвиненим почуттям честі й гідності.

2. Накопичення досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттям честі й власної гідності.

3. Самоствердження особистості в різноманітних сферах життєдіяльності, охарактеризованому як основний шлях формування почуття власної гідності.

Сфери самоствердження особистості молодшого школяра досить різноманітні, однак результати дослідження дозволили виділити навчальну діяльність і взаємодію в колективі як основні сфери життєдіяльності молодшого школяра в цьому віці й референтно значиму діяльність, на основі якої в умовах референтної групи реалізується потреба утвердження школяра. Референтною групою, де реалізується потреба навчання й самоствердження може бути клас, гурток, заклад додаткової освіти тощо, де не просто функціонують гуртки й секції, а є справжній дитячий колектив, створені сприятливі умови як для навчання, спілкування, так і для самоствердження.

4. Позитивні оцінні відносини як необхідна умова формування почуття власної гідності.

Оцінні відносини в різних формах становлять середовище, яке визначає моральну самооцінку особистості, розвиток багатьох її моральних почуттів та потреб, у тому числі почуття власної гідності. Залежно від віку й умов у вихованні почуттів і потреб вирішального значення може набувати то одна форма оцінки, то інша, або оцінні відносини в родині, в класному колективі, або позашкільному, думка шановного вчителя і т.ін.

5. Емоційні стани успіху, викликані позитивним ставленням навколишніх до себе.

Емоційні стани молодшого школяра не тільки стають мотивом гуманного вчинку, але й впливають на формування потреб. Як показало дослідження, якщо задоволення потреб супроводжувалося переживанням внутрішньої гармонії, потреба, закріплювалася, здобувала тенденцію до подальшого розвитку. І навпаки. Тому перед вихователями постає завдання: спілкуючись із вихованцями, необхідно викликати в них такі

емоційні почуття, які ставали б основою для формування моральних почуттів і потреб.

6. Прагнення до самовиховання, поліпшення себе. «Самовиховання – це людська гідність у діях», – ці слова В. Сухомлинського точно визначають установку у виховній роботі на самовиховання особистості, тому необхідно навчати молодшого школяра аналізу власного морального досвіду, створювати умови для розвитку моральної самосвідомості особистості [140, с. 444]. З цією метою необхідно: а) надання молодшому школяру необхідної інформації про якості особистості і їх становлення; б) інформування учнів про можливості морального самовиховання й формування в них спеціальної установки на вдосконалювання своїх відносин; г) організація засвоєння школярами зразків честі, гідності й досвіду становлення їх у процесі різних видів діяльності; д) навчання учнів прийомів і навичок аналізу й оцінки своєї поведінки, визначення конкретних завдань самовиховання, здійснення морального самоконтролю.

7. Засвоєння позитивних (як національних, так і реальних) які складаються в конкретній школі традицій спілкування.

Засвоєння культурних корінь, зростання національної самосвідомості, використання величезної сили національних традицій можуть стати опорою у виховній роботі будь-якого педагога.

8. Використання можливостей сучасних дитячих громадських організацій, які створюють необхідні умови для соціальної творчості, різноманіття форм діяльності, що дозволяють молодшому школяру усвідомлювати себе як особистість; самостверджуватися; розвивати інтереси й здібності особистості в мінливих соціально-економічних умовах.

За результатами теоретичного аналізу проблеми дослідження нами виокремлено рівні емоційно-морального розвитку молодших школярів, що характеризують сформованість почуття власної гідності особистості.

Високий – обговорення моральних проблем викликає позитивний емоційний відгук, школяр проявляє зацікавленість до моральної проблеми; дитина має властиві даному віку уявлення про моральні цінності; уміє застосувати отримані знання для організації своєї поведінки.

Достатній (середній) – обговорювані моральні питання періодично викликають у школяра позитивну емоційну реакцію; дитина має притаманні для молодшого шкільного віку уявлення про моральні цінності; має нестійку позицію стосовно вчинків; поведінка нерідко залежить від думки вчителя.

Нестійкий (нижче середнього) – ставлення до моральних проблем емоційно нестійке, знання про моральні якості особистості епізодичні, не

завжди пов'язані з реальною поведінкою; моральні прояви залежать від думки вчителя; присутні випадки негативної поведінки.

Негативний – обговорення моральних тем не викликає у школяра позитивного емоційного відгуку, учень проявляє байдужість до розглянутих моральних питань; знання дитини про моральні цінності безсистемні або помилкові; власні судження про моральні вчинки висловлюються вкрай рідко; переважає негативна поведінка.

Таким чином, людська гідність – це складне інтегральне утворення, представлене єдністю суб'єктивної реальності, засноване на взаємодії внутрішнісобистісних і зовнішньосоціальних детермінант розвитку. Воно належить структурі особистості в цілому. Це осмислення й переживання своєї моральної цінності й суспільної значимості. Зовнішні й внутрішні фактори стимулюють прояв структурних одиниць почуття власної гідності, визначають спрямованість особистості молодшого школяра (власна поведінка – одне, при наявності впливу – інше).

Виникнення почуття власної гідності особистості означає становлення відносин між людиною й суспільством. Гідність людини є ціннісною орієнтацією, що характеризує ці відносини. Поняття людської гідності означає істотну ознаку й властивість, внутрішнє переживання. Людина має відносну гідність, що містить у собі сукупність особистісних якостей, які особистість набула в процесі життєдіяльності і які проявляються у всіх людей по-різному. Почуття власної гідності вимагає від людини, щоб вона об'єктивно цінувала себе й давала таку ж оцінку іншим. Гідність – самооцінка власних якостей, здібностей, світогляду, своєї поведінки, суспільного значення. Становлення почуття власної гідності особистості як «морального суб'єкта» відбувається в силу наявності здатності нести відповідальність, бачити, виділяти, ставити проблеми, своєчасно їх усвідомлювати й ухвалювати відповідальні рішення. Здатність відповідати не тільки за себе, але й за інших, за характер своїх взаємин.

Почуття власної гідності в структурі особистості відображається в спрямованості особистості: в особливостях ціннісних орієнтацій, опосередкованих світоглядом; у рівні моральності, що виражається в поєднанні ставлення до себе й ставлення до іншого та відображає рівень розвитку моральної самосвідомості людини; в специфіці емоційно-ціннісного ставлення до себе, як до унікальної людської особистості, як до безумовної цінності, що виявляється в стійкій високій самоповазі; в особливостях вольової сфери, що виявляється в феномені «сили Я», тобто здатності до успішної саморегуляції під тиском зовнішніх (тиск середовища) і внутрішніх (спонтанні емоційні потяги) чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В. Методология и принципы анализа отношений ребенка в социальной психологии детства / В. В. Абраменкова // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 4. – С. 48-60.
2. Абраменкова В. В. Проблема отчуждения в психологии / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С. 5-12.
3. Абрамова В. Е. Психологическая регуляция нравственно-делового общения подростков: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / В. Е. Абрамова. – Москва, 2001. – 150 с.
4. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. / Т. П. Авдулова. – Москва, 2001. – 183 с.
5. Аверин В. А. Психология детей и подростков: учебное пособие / В. А. Аверин. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 379 с.
6. Азарова Л. А. Психология девиантного поведения: учеб.-метод. Комплекс / Л. А. Азарова, В. А. Сятковский. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.
7. Алпатова П. С. Некоторые проблемы социологического анализа молодежной субкультуры / П. С. Алпатова // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України. – Харків, 2001. – С. 540–543
8. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя / Ш. А. Амонашвили. – Київ : Освіта, 1991. – 111 с.
9. Аниканова А. А. Психологические факторы изменения социальных установок молодежи в социальных движениях: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. А. Аниканова. – Москва: Гос. ун-т упр, 2010. – 24 с.

10. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб. : Прайм–Еврознак, 2002. – 558 с.

11. Артёмов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад / П. М. Артёмов // Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства. – 2011. – № 2. – С. 32–37.

12. Асмолов А. Г. Непройдённый путь : от культуры полезности к культуре достоинства. / А. Г. Асмолов // Культурно-историческая психология и конструирование миров. – Москва : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж «МОДЭК», 1996. – 687 с.

13. Балл Г.О. Діалого-культурологічний підхід як напрям гуманізації освіти / Г.О. Балл, А. Г. Волинець, С. О. Копилов // Психологія – школі : зб. матер. Другого міжрегіон. наук. практик. семінару (Рівне, 16-18 січня, 1997 року). – Київ, 1997. – С. 16–18, 76–82.

14. Балл Г.А. Системная трактовка культуры и личности в контексте концепции радиогуманизма / Г. А. Балл // Наука і освіта. – № 9/СХХVI. – 2014. – С. 26–31.

15. Балабанова Е. С. Социально-экономическая зависимость: теория, история и современность / Е.С. Балабанова – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского гос. ун-та, 2004. – 269 с.

16. Балдинюк О. Психолого-педагогічна характеристика підлітково-юнацьких неформальних груп / О. Балдинюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – Вип. 41. – С. 120–126.

17. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества: пер. с англ. / З. Бауман. – Москва: Изд-во «Весь мир», 2004. – 188 с.

18. Бауман З. Индивидуализированное общество: пер. с англ. / З. Бауман. – МОСКВА «Логос», 2005. – 390 с.

19. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – Москва Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

20. Беляев Б.В. Психологический анализ процесса языкового перевода / Б. В. Беляев // Иностр. яз. в высш. шк. – № 2, 1963. – С. 160–173.

21. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 441 с.

22. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2012. — 256 с.

23. Бех І. Д. Нравственность личности: Стратегия становления / И. Д. Бех. – Ровно, 1991. – 146с.

24. Бех І. Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі / І. Д. Бех // Філософ. і соціолог. думка. – 1994. – № 3, 4. – С. 172-184

25. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех – Київ: ІЗМН, 2008. – 203 с.

26. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – Москва : Изд-во полит. литературы, 1991. – 413 с.

27. Білик О.М. Нестандартна зайнятість: виклики сьогодення / О.М. Білик // Соціально-трудова відносина: теорія і практика. – 2014. – № 1. – С. 296-300.

28. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – Москва : Международная пед. академия, 1995. – 212 с.

29. Боришевський М.Й. Моральність як продукт творчості й самотворення особистості / М. Й. Боришевський // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога : Матеріали доповідей на Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ, 1998.

30. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 26 – 33.

31. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер / [пер. с нем]. – М. : Республика, 1995. – 464 с.

32. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка / І. С. Булах. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.

33. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2005. – № 3. – Т. 6. – С. 60-74.

34. Воннегут К. Бойня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей / К. Воннегут / пер. з англ. П. Соколовського. – Київ : «Художня літ-ра», 2007. – 120 с.

35. Владимирская Е. А. Методологические подходы к исследованию подростковых субкультур / Е. А. Владимирская // Известия Российского

государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. № 14(37): Аспирантские тетради: Научный журнал. – СПб.: ООО «Книжный дом», 2007. – С. 248-252.

36. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах; Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред. В.В. Давыдова – Москва : Педагогика, 1982. – 504с.

37. Выготский Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский / под ред. В. В. Давыдова. – Москва : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.

38. Глебова Е. А. Западные молодежные субкультуры асоциальной направленности / Е. А. Глебова // Теория и практика образования в современном мире: материалы Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. – С. 6–9.

39. Глебова Е. А. Зарубежный опыт педагогической работы с молодежными субкультурами: автореф дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Е. А. Глебова – Волгоград 2013. – 231 с.

40. Гнидин О. П. Психологические особенности агрессивности и ее профилактика у субъектов из различных социальных сред: дисс. ... канд. психол. наук.: спец. 19.00.01. – общая психология, психология личности, история психологии / О.П. Гнидин. – Ставрополь, 2008. – 271 с.

41. Гогугева М. М. Специфика негативного влияния субкультуры на развитие личности подростка / М. М. Гогугева // Вестник Томского государственного пед. ун-та. – 2010. – Вып. 5 (95). – С. 153–159.

42. Головатий М. Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану / М. Ф. Головатий [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=258>.

43. Гордяскина И.В. Моральный выбор. Феномен сознания и поведения: дисс. ... канд. философ. наук: 09.00.05. / И. В. Гордяскинв. – Саранск, 2001. – 150 с.

44. Горская Г. А. Психологические условия становления младшего школьника как субъекта нравственного развития: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Г. А. Горская. – Київ., 1991. – 20 с.

45. Государственная и корпоративная политика занятости / Под ред. Т. Малевой. – МОСКВА Московский Центр Карнеги, 1998. – 179 с.

46. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – Москва: Канон-пресс, 2000. – 302 с.

47. Гришнова Е.А. Прекаризация как проявление кризисных явлений в социально-трудовой сфере Украины: Доклад, представленный в рамках сессии «Реакция рынка труда на кризис» [Электронный ресурс] / XIV Апрельской международной науч. конф. «Модернизация экономики и общества» (Москва, 2-5 апреля 2013 г.) // Е. А. Гришнова, Е. Г. Бринцева. – Режим доступа: <http://www.gosbook.ru/node/71987>

48. Грищенко Н. І. Сучасні субкультурні утворення молоді як транслятори цінностей постіндустріального суспільства / Н. І. Грищенко // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної конференції (12–13 вересня 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 51–54.

49. Грішнова О.А. Соціальні інновації у трудовій сфері: сутність, види, особливості реалізації в Україні / О.А. Грішнова, Г.Ю. Мішук // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2. – С. 167-178.

50. Губернський Л.В. Гуманітаризація: від культу знань – до культу мислення / Л.В. Губернський // Рідна школа. – 2003. – № 10. – С. 67-71

51. Гусейнов А. А. Мораль / А. А. Гусейнов // Общественное сознание и его формы / Предисл. и общ. ред. В. И. Толстых. – Москва: Политиздат, 1986. – С. 144-202.

52. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении / В. В. Давыдов. – Москва : Педагогика, 1972. – 423 с.

53. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. – / В. В. Давыдов. – Москва : ИНТОР, 2006. – 544 с.

54. Дёмин А. Н. Личность в кризисе занятости: стратегии и механизмы преодоления кризиса / А. Н. Дёмин. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2004. – 315 с.

55. Дикунов С.А. Трансформация занятости населения: тенденции и противоречия / С. А. Дикунов // Известия Саратовского университета. – 2011. – Т. 11. – Сер. Социология. Политология. – Вып. 2. – С. 42-44.

56. Дмитренко Л. К. Мотивація саморозвитку особистості / Л. К. Дмитренко. – Київ: Абрис, 2007. – 114 с.

57. Древаль Ю. Д. Прекаризація як феномен сучасних соціально-трудових відносин / Ю. Д. Древаль, Л. М. Лінецький // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – Вип. 174. – С. 34-43.

58. Дробницький О. Г. Моральная философия: Избр. труды / Сост. Р. Г. Апресян. – Москва : Гардарики, 2002. – 523 с.

59. Дроздовський Д. Молодість, історія і субкультура: знімки контактних зон / Д. Дроздовський // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2007. – № 46. – С. 19 – 24.

60. Дьяконов Г. В. Психология діалогу – наука про психічне, особистісне й духовне буття людини / Г. В. Дьяконов // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2011. – Вип. 26. – С. 12–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_4

61. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность / Е. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – №4. – С. 51-59.

62. Журавлѐв А.Л. Специфика междисциплинарных исследований в психологии // Психологический журнал. – 2002. – Т.23. – №6. – С. 83-88.

63. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Л. П. Журавльова. – Одеса, 2008. – 48 с.

64. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2007. – 328 с.

65. Зайцева Ю. Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен / Ю. Е. Зайцева: дис ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Москва : РГБ, 2003. – 180 с.

66. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура / М. М. Закович. – Київ: Знання, 2007. – 468 с.

67. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Режим доступу: <http://www.osvita-konotop.gov.ua/zakon-ukra%D1%97ni-vid-05-09-2017-2145-viii-pro-osvitu.html>

68. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних: навч.-метод. посіб. / С. Ю. Замула. – Біла Церква: ДПтСУ, 2011. – 240 с.

69. Засекіна Л.В. Структурно-функціональна організація інтелекту особистості [Текст] : автореф. ... дис... док-ра психол. наук : 19.00.01 / Л. В. Засекіна. – Київ, 2006. – 34 с.

70. Захарова А.В. Становлення особистості й професійної спрямованості учнів-випускників / А.В. Захарова // Шкільний світ. Психолог. – № 3, 2005. – С. 11–18.

71. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов. – Москва Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.

72. Злишков В.Л. Професійна ідентичність та особистість педагога : навчальний посібник для студентів ВНЗ, рекомендовано МОН України / В.Л. Злишков. – Ніжин, 2014. – 131 с

73. Знаков В.В. Правда и ложь в сознании русского народа и современной психологии понимания / В. В. Знаков. – Москва : Ин-т психологии РАН, – 1993. – 116 с.

74. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія : на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 172 с.

75. Іванчук М. Г. Інтегративний характер формування моральних якостей особистості молодшого школяра / М. Г. Іванчук // Педагогіка і психологія. – 2000. – №1. – С. 66-72.

76. Карпенко З.С. Психологические особенности самоопределения младших школьников: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / З. С.Карпенко // Гос. пед. университет им. А. М. Горького. – Київ, 1989. – 24 с.

77. Киричук О. В. Формування творчої особистості вчителя в педагогічному ВНЗ / О. В Киричук . – Київ : КДПІ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 20 с.

78. Колберг Л. Развитие моральных суждений / Л. Колберг. – Москва : Интерпракс, 1995. – С. 40-42.

79. Колот А.М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері: феномен прекаризації [Електронний ресурс] / А.М. Колот // Офіційний сайт КНЕУ імені В. Гетьмана. Факультет управління персоналом та маркетингу. – Режим доступу: http://fm.kneu.edu.ua/ua/depts3/k_upravlinnja_personalom.

80. Корчакова Н. В. Психологічні особливості особистісної самопрезентації в молодшому шкільному віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. В. Корчакова. – Ів.-Франківськ, 2004. – 207 с.

81. Корчакова Н. В. Вікова генеза просоціальності особистості : дис. ... д.-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. В. Корчакова. – Київ, 2018. – 565 с.

82. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, – 2000. – 992 с.

83. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – Москва: Педагогика, 2008. – 301 с.

84. Кулагина И. Ю. Личность школьника от задержки психологического развития до одаренности: учебное пособие [для студентов и преподавателей] / И. Ю. Кулагина. – Москва : ТЦ «Сфера», 1999. – 192 с.

85. Кулакова Л. М. Фрмування почуття власної гідності у молодших школярів в умовах навчальної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. М. Кулакова; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ, 2015. – 22 с.

86. Кустарёв А. С. Социальное время и социальная политика в XXI веке: Специализированная информация / РАН ИНИОН. Центр социальных научно-информационных исследований / А. С. Кустарёв. – Москва: ИНИОН, 2002. – 72 с.

87. Лазурский А. Ф. Альтруизм // Психология личности: Тексты. – Москва: Изд-во МГУ, 1982. – С. 15-21.

88. Лальман Ж. От труда к занятости: двойной поворот проблемы / Ж. Лальман // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. 2. – №2. – С. 128-139.

89. Леонтьев А.А. Восприятие текста как психологический процесс / А. А. Леонтьев // Психолінгвістическа і лінгвістическа природа тексту і особенности его восприятия. – Киев : КГУ, 1979. – С. 18–19.

90. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. – / А. Н. Леонтьев. – Москва : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.

91. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – Москва : Смысл, 1999. – 487 с.

92. Ливингстоун К. Ролевые игры в обучении иностранным языкам : методический материал / предисл. на рус. яз. и прил. Н.И. Гез / К. Ливингстоун. – Москва : Высш. шк., 1988. – 127 с. (Пер. изд. : Role Play in Language Learning / Carol Livingstone).

93. Лийметс Х. Й. Как воспитывает процесс обучения? / Х. Й. Лийметс – Москва : Знание, 2002. – 98 с.

94. Логвинова М. И. Молодёжные субкультуры: психологические аспекты / М. И Логвинова, Т. И. Логвинова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 17. – С. 569–573.

95. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Джон Локк. – Москва, 1985. – Т. 1 : Опыт о человеческом разумении. – 582 с.

96. Магун В.С. Смена диапазона /В.С. Магун // Отечественные записки. – 2003. – №3.

97. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. 4-е междунар. изд. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. – 510 с.

98. Максименко С.Д. Генетическая психология : Методологическая рефлексия проблем развития в психологии : [монография] / Сергій Дмитрович Максименко. – М. : „Рефл-бук”, К. : „Ваклер”, 2000. – 320 с

99. Малахов В. А. Этика: Курс лекцій : Навчальний посібник. / В.А. Малахов. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 2001. – 384 с.

100. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – Москва, 1996. – 192 с.

101. Мейерхольд И.С. Психологические факторы педагогической науки / И. С. Мейерхольд. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2006. – 151 с.

102. Михальчук Н.О. Психологічна підготовка майбутнього викладача як необхідна умова гуманізації вищої школи / Н.О. Михальчук, О.М. Мазурок // Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали II Міжнародної науково-прак. конф. студентів та молодих науковців, 13–14 травня 2009 р., м.Рівне. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 130–131.

103. Михайлова Е. С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей : дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / Е. С. Михайлова. – Ленинград : Слово, 1990. – 238 с.

104. Михальчук Н.О. Науково-організаційні засади підготовки спеціалістів для роботи в психологічній службі / Н.О. Михальчук, Н.О. Хупавцева // Актуальні проблеми практичної психології : Матеріали науково-практ. конференції “Актуальні проблеми практичної психології” в Ін-ті психології, історії та соціології Херсонського державного ун-ту 23–24 квітня 2009 р. – Ч. 2. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2009. – С. 86–93.

105. Молчанова Е. В. Формирование волевого компонента чувства собственного достоинства у учащихся младшего школьного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Е. В. Молчанова. – Майкоп, 2008. – 26 с.

106. Москаленко В. Соціалізація особистості / В. Москаленко. – Київ: Фенікс, 2013. – 540 с.

107. Муздыбаев К. Переживание времени в период кризисов / К. Муздыбаев. Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – №4. – С. 5-21.

108. Муздыбаев К. Измерение надежды / К. Муздыбаев // Психологический журнал. – 1999. – Т.20. – №4. – С. 26-35.

109. Муздыбаев К. Переживание бедности как социальной неудачи: атрибуция ответственности, стратегии совладания и индикаторы депривации // Социологический журнал. – 2001. – №1. – С. 5-32.

110. Мусатов С.О. Основи психології спілкування: Матеріали до програми «Психологія. 11 клас. Профільний рівень» / С.О. Мусатов // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 2. – С. 69–80.

111. Нагорна Г.О. Стратегічні і тактичні підходи до формування професійного мислення у майбутніх вчителів / Г. О. Нагорна // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – с. 125-133.

112. Найдёнова Л. А. О рефлексивном аспекте индивидуального и совместного решения творческих задач / Л. А. Найдёнова, М.И. Найдёнов // Человек – творчество – компьютер : тезисы доклада к VIII международному конгрессу по логике, философии и методологии науки. – Ч. 1. – М., 1987. – С. 175–179.

113. Озерникова Т.Г. Принуждение к труду в переходной экономике / Т. Г. Озерникова // Вопросы экономики. – 2003. – № 9. – С. 100-110.

114. Орлов А.Б. Психологічні аспекти педагогічної діяльності. – Київ: Знання, 2004. – 36 с.

115. Павелків В. Р. Аналіз вивчення деформованої соціалізації як мотиву девіантної поведінки в умовах включення особистості до простору субкультури / В. Р. Павелків // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(33), Issue: 66, 2015. – С. 75-79.

116. Павелків В. Р. Зміна рівня вираженості особистісних деструкцій у представників молодіжних субкультур після впровадження превентивно-корекційної роботи / В. Р. Павелків // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. / упоряд.: Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2019. – Вип. 12. – С. 176–184.

117. Павелків В. Р. Психогенеза агресивної та деструктивної поведінки в підліткових субкультурах: дис. ...д-ра псих. наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / В. Р. Павелків. – Київ – 2019. – 475 с.

118. Павелків Р. В. Формування та розвиток здатності до моральної рефлексії в процесі активного соціально-психологічного навчання молодших школярів / Р. В. Павелків // Психологія : реальність і перспективи : Збірник наукових праць. Випуск 8. // упоряд. Р.В. Павелків; ред. кол. : Р.В. Павелків, В.І. Безлюдна, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2017. – С 5-10.

119. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъективности / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.

120. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. / Ж. Пиаже. – Москва. – : Международная педагогическая академия, 1994. – 690 с.

121. Подольська Є. А. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей / Є. А. Подольська Т. В. Подольська. – Київ : Інкос, 2009. – 352 с.

122. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей: Київ, 2018. – 40 с.

123. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давидова, А.В.Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. 1-е изд. – Москва : Педагогика, 2003. – 448 с.

124. Рибалка В.В. Проблеми розвитку психологічної культури майбутнього професіонала / В. В. Рибалка // Теорія і практика управління соціальними системами: Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ “ХПИ”.– 2002, №2. – С. 74-80.

125. Розмаинский И. В. Динамика общественной идеологии как фактор экономико-институциональных изменений / И. В. Розмаинский // Трансформация экономических институтов в постсоветской России. / Под ред. Р. М. Нуреева. – Москва МОНФ, 2000. – С. 25-31.

126. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн: В 2 т. – Москва: Педагогика, 2009. – Т. 1 – 485 с.

127. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України / М. В. Савчин. – Київ, 1997. – 410 с.

128. Савченко О. Д. Дидактика початкової школи / О. Д. Савченко. – Київ : Абрис, 2007. – 412 с.

129. Садокова А. В. Влияние индивидуальных характеристик эмоционально-личностной сферы на развитие моральной компетентности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. / А. В. Садокова. – Москва, 2001. – 161 с.

130. Селінджер Дж.Д. Над прірвою у житті / Дж. Д. Селінджер / в укр. пер. О. Логвиненка. – Київ : Молодь, 1984. – 272 с.

131. Семенов И. Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач / И. Н. Семенов.– М.: Педагогика, 2000. – 210 с.

132. Семиченко В.А. Психологічна структура педагогічної діяльності / В. А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. – Київ : ВПЦ «Київ. ун-т.», 2000. – 217 с.

133. Селигман М. Как научиться оптимизму / М. Селигман. – Москва, Вече, 1997.

134. Ситникова Е. Н. Сущность субкультурной грамотности подростка / Е. Н. Ситникова <https://www.science-education.ru/pdf/2013/3/366.pdf>

135. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Марина Лазарівна Смутьсон. – Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України, 2002. – 461 с.

136. Соколов М. Субкультурное измерение социальных движений: когнитивный подход / М. Соколов // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга / Под ред. В. В. Костюшева. – СПб.: Норма, 1999. – С. 9–23.

137. Соколов М. К. Как писать этнографию молодежной субкультуры / [Электронный ресурс] / М. К. Соколов – Режим доступа <http://subculture.narod.ru/texts/unpublished/sokolov.htm>

138. Соловцова Е. Е. Механизм психической регуляции нравственных аспектов деятельности младших подростков: дисс. ... канд. психол. наук:19.00.07. / Е. Е. Соловцова. – Москва,1999. – 190 с.

139. Социально-психологическая динамика в условиях экономических изменений / отв. ред.: А. Л. Журавлёв, Е. В. Шорохова. – Москва Изд-во Ин-та психологии РАН, 1998. – 295 с.

140. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський – Київ: Радянська школа, 1977. – Т.4. – 640 с.

141. Сэв Л. К. К проблеме развития личности / Л. К. Сэв: Пер. с франц. – Москва : Просвещение, 2009. – 240 с.

142. Татур Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования / Ю.Г. Татур // Материалы ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 17 с.

143. Тедески Дж. Основы социальной власти и социального влияния / Дж.Тедески, М. Неслер // Иностранная психология. – Т. 2. – 1994, №2(4). – С. 20-31.

144. Теплов Б.М. Избранные труды [Текст] : [в 2 т.] / Борис Михайлович Теплов // [ред.-сост. Н.С. Лейтес]. – Т. 1. – Москва : Педагогика, 1985. – 325 с.

145. Тихонова Н. Е. Факторы социальной стратификации в условиях перехода к рыночной экономике / Н. Е. Тихонова. – Москва РОССПЭН, 1999. – 320 с.

146. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології О. М. Ткаченко. – Київ: Вища школа, 1999. – 220 с.

147. Франкл В. Психотерапия на практике / В. Франкл. – 2018. – Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.koob.ru/frankl_viktor/psihoterapia_na_praktike.

148. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер; Москва: Смысл, 2003. – 860 с.

149. Хижный Э.К. Новая модель занятости и становление глобального рынка труда / Э.К. Хижный // Нестандартные формы занятости в промышленно развитых странах: Пробл.-тематический сб. / ИНИОН РАН. – Москва, 1999. – С. 8-60.

150. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования [Текст] / Марина Александровна Холодная / [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

151. Царахова Н. В. Девиации в субкультуре современной российской молодежи / Н. В. Царахова // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2015. – Вып. 2 (158). – С. 233–238.

152. Циба В. Т. Соціалізація особистості: виховання характеру / В. Т. Циба // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матер. Міжнар. наук. конф. – Т. 3. – Київ : Міленіум, 2002. – С. 226-230.

153. Чиренко Н. В. Почуття власної гідності : критерії та показники / Н. В. Чиренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вып. 12. – Ін.-т проблем виховання. – Київ, 2008. – С. 115-119.

154. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск: Томский гос. ун-т, 2005. – 399 с.

155. Шабанова М. Социология свободы: Трансформирующееся общество / М. Шабанова. – Москва Московский общественный научный фонд, 2000. – 314 с.

156. Шевчук А.В. О будущем труда и будущем без труда / А.В. Шевчук // Экономическая социология. – 2005. – Т.6. – № 3. – С. 11-24.

157. Эльконин Д. Б. Психология развития / Д. Б. Эльконин. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 144 с.

158. .Юнг К. Психологические типы / Карл-Густав Юнг / [пер. с нем.]. – Минск : ООО “Попурри”, 1998. – 656 с.

159. Яacobсон С. Г. Психологические проблемы этического развития детей. / С. Г. Яacobсон. – Москва : Педагогика, 1984. – 143 с.

160. Яцюк Н. О. Психологічний аналіз механізмів моральної саморегуляції / Н. О. Яцюк // Психологія : реальність і перспективи. – 2015. – Вып. 5. – С. 155-162.

161. Aquilanti T.M., Leroux J. An integrated model of outplacement counseling // *Journal of Employment Counseling*. 1999. Vol. 36. № 4. P. 177-192.

162. Aloise-Young P. The development of self-presentation: self-promotion in 6- to 10-year-old children / P. Aloise-Young // *Social cognition*. – 1993. – Vol. 11, № 2. – P. 201-222.

163. Arthur M.B. The boundaryless career: A new perspective for organizational inquiry / M.B. Arthur // *Journal of Organizational Behavior*. – 1994. – Vol. 15. – P. 295-306.

164. Banerjee R. Children's understanding of self-presentational display rules: association with mental-state understanding / R. Banerjee, N. Yuill // *British Journal of Developmental Psychology*. – 1999. – Vol.17, № 2. – P. 111-124.

165. Barclay P. Partner choice creates competitive altruism in humans / P. Barclay, R. Willer // *Proc Biol Sci*. – 2007 Mar 7; 274(1610) P. 749–753.

166. Botto S. V. Sensitivity to the evaluation of others emerges by 24 months // S. V. Botto, P. Rochat // *Developmental Psychology*, 2018. – 54(9), P. 1723–1734.

167. Bryan C. J. “Helping” ver-sus “being a helper”: Invoking the self to increase helping in young children / C. J Bryan, A. Master, G. M. Walton // *Developmental Science*, 2014. – 16 (6). – P. 952-995.

168. Carlston D.E. Associated systems theory : A systematic approach to the cognitive representation of persons and events / D.E. Carlston // [in R.S. Wyer (Ed.) *Advances in Social Cognition*]. – Vol. 7 : *Associated Systems Theory*. – 1994. – Hillsdale, N-Y : Erlbaum – P. 1–78.

169. Crick N. A review and reformulation of Social information-processing mechanisms in children social adjustment / N. Crick, K. Dodge // *Psychological Bulletin*. – 1994. – Vol.115, №1. – P.74-101.

170. Crick N. Children's perceptions of their peer experiences : Attributions, loneliness, social anxiety, and social avoidance / N. Crick, G. Ladd // *Developmental Psychology*,1993. – Vol. 29, №2. – P. 244-254/

171. Dahl A. Domain differences in early social interactions / A. Dahl, J. J. Campos // *Child. Development*. – 2013. – Vol. 84. – P. 817–825.

172. Darity W.Jr. Social psychology, unemployment and macroeconomics / W.Jr. Darity, A.H. Goldsmith // *Journal of Economic Perspectives*. – 1996. –Vol.10. №1. – P. 121-140.

173. Darity W.Jr. Unemployment, social psychology, and unemployment hysteresis / W. Jr. Darity, A. H. Goldsmith // *Journal of Post Keynesian Economics*. – 1993. –Vol.16. – №1. P. 55-73.

174. Dooley D. Personal and aggregate unemployment and psychological symptoms / D.Dooley, R.Catalano , K. Rook // *Journal of Social Issues*. – 1988. Vol.44. – №4. P. 107-123.

175. Eby L.T. Job loss as career growth: Responses to involuntary career transitions / L. T. Eby, K. Buch // *Career Development Quarterly*. – 1995. – Vol.44. – №1.

176. Elder G. H. Economic stress in lives: developmental perspectives / G. H. Elder, A. Caspi // *Journal of Social Issues*. –1988. – Vol.44. –№4. – P. 25-45.

177. Engelmann J.M. Young children care more about their reputations with ingroup members and potential reciprocators / J.M.Engelmann H. Over, E. Herrmann, M. Tomasello // *Developmental Science* 2013. – 16(6): P. 952-958.

178. Engelmann J.M. Chimpanzees trust conspecifics to engage in low Acost reciprocity / J. M. Engelmann, E. Herrmann, M. Tomasello // *Proc Biol Sci*. – 2015 Feb 22;282(1801):20142803. doi: 10.1098/rspb.2014.2803

179. Engelmann J. M. The influence of reputational concerns on children's prosociality / J. M. Engelmann, D. J. Rapp // *Current Opinion in Psychology* – 2018, 20: P. 92–95.

180. English vocabulary. Electronic resource. Access mode : <http://www.multitran.ru>.

181. Feather N.T. Expectancy-value theory and unemployment effects / N. T. Feather // *Journal of Occupational & Organizational psychology*. – 1992. – Vol.65. –№4. – P. 315-340.

182. Feather N.T. The effects of unemployment on work values and motivation / N. T Feather // *Work motivation* / Ed. by U. Kleinbeck, et al. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publ., 1990. P. 201-229.

183. Fiske S.T., Taylor S.E. *Social Cognition* [Text] / S.T. Fiske, S.E. Taylor. – New York : McGraw-Hill. – 1991. – 156 p.

184. Fryer D. Psychological of material deprivation: why does unemployment have mental health consequences? / D. Fryer // *Understanding unemployment: new perspectives on active labour market policies* / Ed. by E. McLaughlin. L.: Routledge, 1992. P. 103-125.

185. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice / Howard Ear Gardner. – N-Y. : Basic Books. – 1993. – 463 p.

186. Gottfredson M. Holland's contributions to vocational psychology: a review and evaluation / M. Gottfredson, L. John // *Journal of Vocational Behavior*. 1999. Vol.55. №1. P. 15-40.

187. Hepach R. Young Children Sympathize Less in Response to Unjustified Emotional Distress / R. Hepach, A. Vaish, M. Tomasello // *Develop. Psychology*. – 2013. – Vol. 49. – No. 6. – P.1132–1138.

188. Hilton J.L. Stereotypes [Text] / J.L. Hilton, W. von Hippel. – *Annu : Rev. Psychol.* – 1996. – Vol. 47. – P. 237–271.

189. Fu G. Young children with a positive reputation to maintain are less likely to cheat // G. Fu, G. D. Heyman, M. Qian, T Guo, K. Lee // *Dev. Sci.* – 2016 Mar;19(2): P. 275-283. doi: 10.1111/desc.12304.

190. Herrmann E. Children engage in competitive altruism / E. Herrmann, J. M. Engelmann, M. Tomasello // *Journal of Experimental Child Psychology*. – 2019. – P. 176–189.

191. Jahoda M. Economic recession and mental health: some conceptual issues / M. Jahoda // *Journal of Social Issues*. 1988. Vol.44. №4. P. 13-23.

192. Jahoda M. Reflections on Mariental and after / M. Jahoda // *Journal of Occupational & Organizational psychology*. – 1992. – Vol.65. – №4. – P. 355-358.

193. Jahoda M. Work, employment, and unemployment: values, theories, and approaches in social research / M. Jahoda // *American Psychologist*. 1981. – Vol. 36. – №2. – P. 184-191.

194. Jones E. E. Toward a general theory of strategic self-presentation / E. E. Jones, T.S. Pittman // *Psychological and Social Psychology Bulletin*. – 1981. – Vol.4, № 1. – P.200-206.

195. Kanfer R. Job search and employment: a personality-motivational analysis and meta-analytic review / R. Kanfer, C.R. Wanberg, T. M. Kantowitz // *Journal of Applied Psychology*. – 2001. – Vol. 86. – №5. – P. 837-855.

196. Kihlstrom J.F. Social Intelligence [Electronic resource] / J. F. Kihlstrom, N. Cantor. – Access mode : http://istsocrates.berkeley.edu/~kihlstrom/social_intelligence.htm
197. Latack J. C. After the ax falls: job loss and career transition / J. C. Latack, J. Doizer // *Academy of Management Review*. – 1986. – Vol.11. – №2. P. 375-392.
198. Leary M., Kowalski R. Impression Management: a literature review and two-component model / M. Leary, R. Kowalski // *Psychological Bulletin*. – 1990. – Vol. 107, № 1. – P.34-47.
199. Leimgruber K. L. Young children are more generous when others are aware of their actions / K. L. Leimgruber, A. Shaw, L.R. Santos, K. R. Olson. // *PLoS One*. 012;7(10):e48292. doi: 10.1371/journal.pone.0048292. Epub 2012 Oct 31.
200. Liszkowski U. Twelve- and 18-month-olds point to provide information for others / U. Liszkowski, M. Carpenter, T. Striano, M. Tomasello // *Journal of Cognition and Develop.* – 2006. – Vol. 7 (2). – P. 173–187.
201. Maslow A. H. Our maligned animal nature. *Jour. of Psychol* / A.H. Maslow – 1949, P. 28, 273–278.
202. Milinski M. Reputation, a universal currency for human social interactions / M. Milinski // *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*. – 2016 Feb 5; P. 371(1687): 20150100. doi: 10.1098/rstb.2015.0100.
203. Nichols S. The role of social understanding and empathic disposition in young children’s responsiveness to distress in parents and peers / S. R. Nichols, M. Svetlova, C. A. Brownell // *Cognition, Brain, & Behavior*. – 2009. – Vol. 4. – P. 449–478.
204. Over H. The influence of group membership on young children’s prosocial behaviour / H. Over // *Current Opinion in Psychology*. – P. 17-20.
205. Osipow S. H. Career issues through the life span / S. H. Osipow // *Psychology and work: Productivity, Change, and Employment*. Washington: APA, 1989. P. 141-168.
206. Rapp D. J. Young Children’s Reputational Strategies in a Peer / D. J. Rapp // *Group Context* 2019 – Vol. 55, No. 2, 329–336.
207. Rogers C.R. Freedom to learn for the 80’s / C. R. Rogers. – N.-Y. : Columbus, 1983. – 122 p.

208. Salinger J.D. *The Catcher in the Rye* / J.D. Salinger. – OCR & Spellcheck : Aerius, 2003. – 91 p.

209. Schlenker B. *Self-identification: toward an integration of the private and public self / Public self and private self* / R. Baumeister (Ed.). – New York: Springer-Verlag, 1986. – P. 21-62.

210. Selman R., Lavin D. Brion-Meisels S. “Troubled children’s use of self-reflection” // *Social-cognitive development in Context/Serafica F.(Ed).* – Methuen, London, 1982. – P.52-68.

211. Silver I. *Pint-sized public relations: Developing reputation management* / I. Silver, A. Shaw // *Trends in Cognitive Science.* – 2018. – 22. – P. 277-279.

212. Svetlova M. *Toddlers' Prosocial Behavior: From Instrumental to Empathic to Altruistic Helping* / M. Svetlova, S. Nichols, C. Brownell // *Child. Develop.* – 2010. – Vol. 81 (6). – P. 1814–1827.

213. Super D. E. *Developmental career assessment and counseling: The C-DAC model* / D.E Super, W.L. Osborne, D.J.Walsh, S. D. Brown, S.G. Niles // *Journal of Counseling & Development.* –1992. –Vol.71. – №1. –P. 74-80.

214. Sternberg R.J. *Social intelligence and decoding skills in nonverbal communication* / R.J. Sternberg, H.G. Smith // *Social Cognition.* – 1985. – № 3. – P. 168–192.

215. *The psychological and social consequences of unemployment. Report prepared by the study group of the 1984/1985 coordinated research programme.* Strasbourg, 1987.

216. Vonnegut K. *Slaughterhouse-Five or The Children’s Crusade: A Duty-Dance with Death* / K.Vonnegut. – N.-Y : Novels, 2006. – 78 p.

217. Wanberg C.R., Watt J.D., Rumsey D.J. *Individuals without job: an empirical study of job-seeking behavior and reemployment* / C.R Wanberg, J.D.Watt, D.J.Rumsey // *Journal of Applied Psychology.* 1996. Vol.81. №1. P. 76-87

218. Warr P. *Work, unemployment, and mental health* / P. Warr Oxford: Oxford university press, 1987. 361 p.

219. Warneken F. *Extrinsic Rewards Undermine Altruistic Tendencies in 20–Month–Olds* / F. Warneken, M. Tomasello // *Develop. Psychology.* – 2008. – Vol. 44, No. 6. – P. 1785–1788.

220. Warneken F. Parental Presence and Encouragement Do Not Influence Helping in Young Children / F. Warneken, M. Tomasello // *Infancy*, 2013. – Vol. 18 (3). – P. 345–368.

221. Watling D. Children's differentiation between ingratiation and self-promotion / D. Watling, R. Banerjee : DOI:10.1111/j.1467-9507.2007.00406.x

222. Weiner B. An attributional theory of achievement motivation and emotion / B. Weiner // *Psychological Review*. – 1985. – Vol.92. – №4. – P. 548-573.

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ МОРАЛЬНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 10.12.2018. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 12 Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.